

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ВУГІЛЬНОГО БАСЕЙНУ

Природно-географічні передумови відіграють винятково важливу роль в промисловому і транспортному будівництві, зокрема, в спорудженні шахт і допоміжних підприємств для їх обслуговування, а також в сільськогосподарському виробництві [5]. Рельєф, ґрунтові води, річки, кліматичні особливості території, ґрунтовий покрив, геологічна будова і наявність корисних копалин – все це впливає на господарське освоєння території. В одному випадку ці передумови можуть бути сприятливими, в іншому – навпаки.

У 1912 році в Бельгії була опублікована праця російського геолога М. Тетяєва, в якій йшлося про те, що в районі Волино-Подільської височини залягає кам'яне вугілля. Однак ця гіпотеза була зруйнована сілезькими вуглепромисловцями, які лякалися конкуренції.

У 1931 році польський вчений, професор Варшавського університету Я. Самсонович провів геологічні дослідження Волині і підтвердив припущення Тетяєва. Він науково доказав, що в Західній частині Волині є кам'яновугільні поклади.

У 1961 році український вчений, професор Львівського університету Ф. Заставний написав працю “Край вугілля, нафти, газу” [3], в якій описуються багаті паливні ресурси Львівсько-Волинського вугільного басейну.

В 2001 році вийшли два унікальних видання. Це “Довідник директора шахти” [2] під загальною редакцією Я. Наливайка та книга В. Вербиченка “Львіввугілля: тепло сонячного каменю” [1].

Метою цієї статті є аналіз природно-географічних передумов розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну. Розглядаються природні умови досліджуваного вугільного басейну із точки зору їх сприятливості для розробки природних ресурсів території.

Слід зауважити, що природні умови Львівсько-Волинського вугільного басейну мають ряд позитивних рис. Рельєф його території в основному рівнинний, клімат м'який, помірно-континентальний, з достатнім зволоженням, ґрунти – родючі. Тут не відчувається нестачі води, є багато різноманітних корисних копалин, зокрема будівельних матеріалів, що дуже важливо для молодого басейну.

Рельєф. Львівсько-Волинський вугільний басейн розташований в західній частині Волино-Подільської височини. В зв'язку з великою різноманітністю форм рельєфу, що зв'язана з геологічною будовою і руйнівною діяльністю води, височина поділяється на цілий ряд фізико-географічних районів. В широтному напрямі височина розділяється котловиною Верхнього Бугу і Стиру або так званим Малим Поліссям, на дві частини: північну – Волинську височину, яка в межах вугільного басейну займає південну частину Волинської області і Сокальський район Львівської області, та південну – Подільську височину, що йде на південь приблизно від широти міста Львова.

Від північно-західної окраїни Подільської височини відходить вузьке підвищене плато, назване Розточчям. Воно ніби відмежовує котловину Верхнього Бугу і Стиру на заході від Надсянської низовини і служить вододілом, тобто Розточчям між басейнами рік Дністра на півдні, Сяну – на заході і Бугу – на сході. Це плато дуже порізане річками, які протікають через широкі мальовничі долини. Тут спостерігаються відносно значні підвищення поверхні. Окремі з них досягають близько 400 метрів над рівнем моря. Схили долин, зокрема в східній частині бувають досить крутими.

Розточчя має незначну ширину – від 10 до 35 кілометрів. Простягається воно на півдні від міста Львова і йде на північний захід до Рави-Руської і далі – за межі державного кордону України на територію Польщі.

Даючи оцінку рельєфу Розточчя, слід відмітити, що воно порівняно з іншими геоморфологічними одиницями території Львівсько-Волинського басейну найменш сприятливе для господарського освоєння, зокрема для транспортного і промислового будівництва. Часто через свою велику крутизну схили не використовуються як сільськогосподарські угіддя. Це і є однією з основних причин того, що питома вага сільськогосподарських угідь, особливо рільної землі, тут набагато нижча, ніж у сусідніх районах. Найбільш підвищені місця Розточчя, як правило, займають ліси (34% площі), круті схили – пасовища і заливні долини річок – сіножаті (21%). Питома вага орних земель відносно невелика – 39% усієї площі.

На захід від Розточчя знаходиться Надсянська низовина, яка простягається до Карпат на півдні і межує з річкою Сяном на заході. На територію Львівської області вона входить лише своєю східною частиною. Ця низовина характеризується широкими долинами і незначними підвищеннями з пологими схилами.

Порівняно рівнинний рельєф не є перешкодою спорудження промислових підприємств і прокладання транспортних шляхів. Однак, майже на всій поверхні Надсянської низовини виходять піски. Внаслідок тут поширені піщані і супіщані ґрунти з кислою реакцією ґрунтового розчину. На цих ґрунтах без їх належного удобрення і обробітку збирають порівняно низькі врожаї.

На території Надсянської низовини є значні площі земель непридатних для сільськогосподарського використання. Великі лісові масиви займають тут 21% всієї території, малопродуктивні пасовища і сіножаті – 25 %.

Котловина Верхнього Бугу і Стиру або так зване Мале Полісся простягається в широтному напрямі на схід від Розточчя. Це внутрішня рівнина поліського типу, яка на півночі межує з Волинською, а на півдні – з Поліською височинами. Межі цього району чітко виділяються в рельєфі. Західну частину котловини Верхнього Бугу і Стиру прорізують річки Рата і Солокія, які впадають в Західний Буг. Через центральну частину цього району в меридіанному напрямі тече річка Західний Буг, а в східній – річка Стир.

Рельєф території в основному рівнинний: значного коливання у висотах не спостерігається. Окремі підвищення, які служать вододілами між річками, мають пологі схили; долини рік широкі і в західній та північній частині – заболочені.

В межах цієї рівнини можна виділити кілька дещо відмінних між собою в рельєфі частин: північно-західну, південно-західну і центральну.

В північно-західній частині рівнини Верхнього Бугу і Стиру, в басейні річок Рати і Солокії, досліджено значні товщі вугільних пластів робочої потужності. Вивчення природних умов, зокрема рельєфу цього району, має важливе значення для промислового і сільськогосподарського розвитку.

Рельєф басейнів річок Рати і Солокії рівнинний. Тут випадає дещо менше опадів у порівнянні з сусідніми районами. Це позитивно впливає на сільськогосподарське виробництво. Негативним явищем, що перешкоджає широкому господарському освоєнню басейнів цих річок, є значна заболоченість. З нею треба швидко і енергійно боротися.

В південно-західній частині чітко виділяються в рельєфі шість гряд. Гряди простягаються в широтному напрямку. В західній частині вони ніби відходять від Розточчя і поступово знижуються в східному напрямі. Вершини гряд мають досить плоску форму, схили їх відносно пологі. Розділяються вони між собою широкими рівнинними міжрядовими долинами, по яких протікають невеликі річки. Рельєф цієї території сприятливо вплинув на господарське освоєння земель. Більше половини всієї їх площі зайнято ріллею; природні луки і пасовища займають лише 22%. Площа лісів зовсім незначна – близько 15%.

Центральну частину низовини Верхнього Бугу і Стиру займає територія в основному рівнинна. Однак, в порівнянні з іншими районами, зокрема з басейнами рік Рати і Солокії, тут є більші коливання висот. Між басейном рік Бугу і Стиру в меридіальному напрямі

проходить підвищення в формі слабо виявленої гряди. Ця гряда і є складною частиною головного Європейського вододілу. На схід від неї ріки впадають у Стир, тобто в басейн Чорного моря, а на захід – в річку Західний Буг, тобто в басейн Балтійського моря.

Центральна частина рівнини Верхнього Бугу і Стиру, зокрема її південна територія, добре освоєна в господарському відношенні. Заболоченість ґрунтів незначна. Однак вона збільшується з південного в північному напрямі. Тому тут, як і в басейні річок Рати і Солокії, необхідно проводити значні за обсягом меліоративні роботи. Це дасть змогу краще освоїти північну частину цієї території.

Північніше долини Верхнього Бугу і Стиру простягається Волинська височина. Її північна межа з Поліською рівниною проходить приблизно по широті міста Володимира-Волинського. Височину займає група південних районів Волинської і Сокальський район Львівської областей. Саме в цій частині, на південь від Володимира-Волинського, почалося спорудження перших вугільних шахт.

Площа Волинської височини має характер плато з рівнинною поверхнею, глибокими і вузькими долинами, досить крутими схилами і широко розгалуженою системою ярково-балкової сітки. В основному рівнинний характер поверхні є однією з передумов інтенсивного сільськогосподарського використання землі. Тут великий процент ріллі, незначна питома вага земель, непридатних для сільськогосподарського використання.

В південно-західній частині Волинської височини рельєф дещо відмінний. Тут проходить добре виражена на поверхні так звана Сокальсько-Торчинська гряда. Вона простягається з південного в північно-східному напрямі, як вододіл між ріками Західний Буг і Стир. Різниця в висотах південно-західної частини незначна – трохи перевищує 80 метрів. Схили пологі, в основному розорані.

Через Волинську височину протікають в меридіанному напрямі ріки Стир і Західний Буг. Зупинимося докладніше на характеристиці рельєфу перспективного в промисловому відношенні району Західного Бугу.

Західний Буг є, можна сказати, границею двох підрайонів на цій території. Правий берег Західного Бугу крутий, піднімається на 20-25 метрів над рівнем ріки. Рельєф поверхні правобережжя має значні висоти. Лівий берег пологий, до нього прилягає Прибузька низовина, яка поволі підвищується. Це підвищення в західному напрямі зливається з Розточчям. Поверхня лівобережжя Західного Бугу – рівнинна. Тут не спостерігається значного підвищення і окремих впадін.

Клімат. Якщо на характер рельєфу, річкової сітки і рослинного покриву Львівсько-Волинського вугільного басейну клімат має великий вплив, то все це впливає на клімат у дуже незначній мірі. Деякий вплив рельєфу на клімат можна спостерігати лише в тому, що на підвищених місцях кількість опадів дещо збільшується. Мало впливає на формування клімату в північно-західній частині Західної України і рослинний покрив. Лише в тих місцях, де є значні площі лісів, зростає інтенсивність випаровування, внаслідок чого підвищується вологість повітря.

Характерною рисою клімату території Львівсько-Волинського вугільного басейну є те, що вона піддається впливу то вологих повітряних мас з Атлантичного океану, то сухих Східноєвропейської рівнини. Однак вплив повітряних мас з боку Атлантичного океану значно більший. Внаслідок такої взаємодії формується помірно-континентальний клімат, особливістю якого є відносно тривала весна, тепла і суха осінь, порівняно м'яка зима і не дуже гаряче літо. Більш наочну картину клімату цього району дає таблиця температури повітря, складена на основі багаторічних спостережень по окремих станціях.

В північній частині басейну (Сокаль і Здолбунів) річна температура повітря вища, ніж в південній. Це пояснюється, насамперед, тим, що північна частина розташована на підвищеному Волинському плато.

В тісному зв'язку з розподілом температури повітря знаходиться також і тривалість пір

року. Якщо, наприклад, у Здолбунові весна і осінь тривають, як правило, по 75-80 днів, то в Рава-Руській – відповідно по 85 і 90 днів.

Таблиця 1

Середньомісячна і середньорічна температура повітря району Львівсько-Волинського вугільного басейну (°C) [4]

Пункти	М І С Я Ц І												Річна температура
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Сокаль	-5,2	-3,7	1,2	8,1	13,8	16,2	19	17,9	14,3	8,4	2,2	-3,8	7,2
Рава-Руська	-4,1	-3,4	1,3	7,4	13,2	15,9	17,3	16,4	12,4	7,5	2,3	-2,3	6,9
Здолбунів	-5,1	-4,1	0,3	7	13,6	17,6	19,2	18,1	13,6	8,1	1,8	-3,1	7,3

Різкі зміни температури в зимовий період негативно впливають на розвиток землеробства, зокрема на вирощування озимини. Внаслідок відлиг на поверхні снігу створюється льодовий покрив. Це погіршує повітряний режим ґрунту і часто призводить до загибелі озимини.

Район Львівсько-Волинського вугільного басейну характеризується м'якою зимою, яка триває значно менший період, ніж на таких самих широтах в східних областях України. Перші приморозки тут починаються приблизно в 20 числах вересня, останні бувають в другій декаді травня. Морозний період триває не більше 200 днів. Переважають в основному невеликі морози в 4-10°C; морози в 20 і більше градусів спостерігаються рідше. Зовсім не буває приморозків в червні, липні і серпні. Тепла тут достатньо для того, щоб вирощувати сільськогосподарські культури, закладати фруктові сади.

Кількість атмосферних опадів на території Львівсько-Волинського вугільного басейну коливається від 600 до 700 міліметрів на рік. В таблиці наведені дані про кількість опадів по окремих пунктах.

Таблиця 2

Середньомісячна і середньорічна кількість атмосферних опадів району Львівсько-Волинського вугільного басейну, в міліметрах [4]

Пункти	М І С Я Ц І												Середньо-річна
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Сокаль	27	28	29	46	57	84	83	81	51	41	37	30	596
Рава-Руська	34	44	34	48	79	91	99	81	50	43	42	47	682

Такий розподіл опадів по місяцях сприятливо впливає на розвиток сільськогосподарського виробництва. Більшість опадів випадає в літній період. Незначна кількість випадає їх зимою, трохи більше – весною і восени.

Позитивним кліматичним явищем є те, що тут не спостерігається великих злив у літній період.

Найбільша кількість дощу, який випав за один день в Сокалі протягом останніх років, не перевищувала 60 міліметрів. У зв'язку з тим, що у зимові місяці в районі Львівсько-Волинський вугільного басейну опадів мало, сніговий покрив коливається тут від 10 до 15 сантиметрів. Рідко в які роки спостерігаються великі снігопади.

Клімат західної частини Волино-Подільського плато відзначається великою хмарністю. Це в даному випадку дуже важливо для розвитку землеробства. У літні місяці температура

вдень помітно підвищується, а вночі – швидко знижується. Зимою коливання в різницях температури незначне.

В цілому клімат території Львівсько-Волинського басейну надзвичайно сприятливий для вирощування всіх основних сільськогосподарських культур, особливо овочів і картоплі.

Водний режим. Львівсько-Волинський вугільний район займає басейн річки Західний Буг і його приток. З'ясування характеру водного режиму рік цього басейну і особливо основної, найбільшої з них Західного Бугу, має неабияке значення для розвитку молодого промислового району.

Ріка Західний Буг бере свій початок від Головного європейського вододілу в районі сіл Круглів, Верхобужжя і Опоки. В межах вугільного басейну довжина ріки становить близько 160 кілометрів. На цьому відрізку в Західний Буг впадають численні потоки, які значно збільшують кількість води. Вже в районі Буська ширина ріки значно збільшується.

Значної ширини Західний Буг досягає північніше Кам'янки-Бузької, де ріка пропливає по рівнинній, частково заболоченій долині.

Глибина Західного Бугу незначна. Не спостерігається помітного збільшення її і в північному напрямі. В районі м. Кам'янки-Бузької глибина трохи більша, ніж в північній частині, в районі с. Межиріччя. Однак, починаючи від Сокаля, Західний Буг стає глибшим. Тому ділянка ріки на північ від цього міста і балі в межах Волинської області вважається значно глибокою.

Західний Буг часто виходить із берегів, затоплює великі площі. Північніше Кам'янки-Бузької береги річки скріплені спеціальними спорудами, які стримують натиск води.

Західний Буг замерзає порівняно на короткий час. До того ж товщина льодового покриву невелика. Лід тане тут раніше, ніж на річках, які протікають східніше.

З Західного Бугу можна в достатній кількості постачати воду промисловим підприємствам і населенню Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Однією з лівих приток Західного Бугу є річка Рата, яка тече від Рави-Руської на схід до села Межиріччя. Течія Рати надзвичайно повільна і тому на її дні відкладаються багато наносного матеріалу. Води тече тут ніби в насипаному жолобі. Тому навіть у незначні повені Рата прориває свої береги і розливається. Східніше, річка входить у високі береги і розливається дуже рідко.

Відсоток заболочених земель в басейні Рати втричі більший, ніж у цілому на Волинсько-Подільській височині. Тому тут проводяться комплексні меліоративні роботи. Меліорація на західноукраїнських землях розпочалася з 1830 року, коли австрійський уряд видав закон про регулювання лісосплавних прикордонних і великих рік. В 1874 році у Львові було організоване спеціальне меліоративне бюро, яке керувало осушувальними роботами. В 1904 році працівники цього бюро склали проект регулювання річки Рати і її приток. Передбачалося знизити рівень річки Рати і поглибити її русло. Збудувати 38 шлюзів для регулювання стоку води.

Деякі меліоративні роботи в басейні Рати були проведені: відрегульовано русло майже всіх невеликих приток, на річці Болотні збудовано ряд каналів і шлюзів. Внаслідок, заболоченість навколишніх долин зменшилась, воду почали використовувати для зрошення сіножатей.

Меліоративна система, яка діяла до 1939 року, під час війни прийшла в непридатний стан: канали замулилися на 30-40 сантиметрів, шлюзи на річці Болотні були зруйновані. Від цього потерпіло близько 30 тисяч гектарів сіножатей.

Відбудова меліоративної системи посприяла створенню потужної кормової бази для тваринництва. Це дозволило різко збільшити поголів'я і підвищити продуктивність худоби, забезпечити населення достатньою кількістю молока, масла, м'яса.

Рибне господарство території вугільного басейну знаходиться у занедбаному стані. Внаслідок, більшість ставків замулена, в них не відрегульовано стоку води, частина

перетворилася у болота.

Ґрунти. Територія Львівсько-Волинського вугільного басейну характерна великою строкатістю ґрунтотворних порід, різноманітністю форм рельєфу, водного режиму. Тому тут спостерігаються дерново-підзолисті, сірі опідзолені, чорноземні та болотяні ґрунти.

Найбільшу площу в районі кам'яновугільного басейну займають сірі опідзолені ґрунти. Вони, переважно, поширені на Волинській височині.

В залежності від ґрунтотворних порід, а також форм рельєфу, сірі опідзолені ґрунти мають певне забарвлення, хімічний і механічний склад. В межах Волинської височини поширені ясно-сірі, сірі і темно-сірі опідзолені ґрунти. Серед них найбільшу площу займають тут сірі опідзолені, які утворились на лесі. Вони мають досить товстий шар гумусового горизонту, значну кількість вапна та інших поживних мінеральних речовин. На них вирощують високі врожаї майже всіх сільськогосподарських культур.

В межах Волинської височини поширені ясно-сірі опідзолені ґрунти, які також утворилися на лесі. Однак вони мають більшу кислотність. Це негативно позначається на врожаях основних сільськогосподарських культур.

Найбільш родючі ясно-сірі опідзолені ґрунти, які мають значний гумусовий горизонт, в цьому районі зустрічаються рідко.

У районах Верхнього Бугу, Стиру та Розточчя значного поширення набрали різновиди дерново-підзолистих ґрунтів. Неглибокі малогумусні чорноземи, що утворилися на крейдових мергелях, займають невеликі площі.

Дерново-малопідзолисті ґрунти утворилися на пісках, занесених талими водами льодовика. Вони переважають в північних районах Львівської області і у них спостерігається досить висока кислотність, є незначна кількість глини і багато піску. Дерново-малопідзолисті ґрунти містять незначну кількість поживних речовин, вони бідні на азот.

Значна площа, зокрема Кам'яно-Бузького району, вкрита родючими чорноземно-луговими ґрунтами. Однак вони поширені на понижених заболочених місцях, де близько до поверхні підходять ґрунтові води.

В річкових долинах котловини Верхнього Бугу і Стиру спостерігаються дерново-глеєві глибокі (лучні) ґрунти. Вони заболочені і тут також проводилися осушувальні роботи.

На нашу думку, ґрунти району Львівсько-Волинського басейну в основному родючі, придатні для вирощування багатьох сільськогосподарських культур.

Отже, рельєф території Львівсько-Волинського вугільного басейну в основному рівнинний: значного коливання у висотах не спостерігається. Окремі підвищення, які служать вододілами між річками, мають пологі схили; долини рік широкі і в західній та північній частині – заболочені.

Характерною рисою клімату території басейну є те, що вона піддається впливу як вологих повітряних мас з Атлантичного океану, так і сухих Східноєвропейської рівнини. Однак вплив повітряних мас з боку Атлантичного океану значно більший. Внаслідок такої взаємодії формується помірно-континентальний клімат, особливістю якого є відносно тривала весна, тепла і суха осінь, порівняно м'яка зима і не дуже гаряче літо.

Львівсько-Волинський вугільний район займає басейн річки Західний Буг і його приток. Важливою проблемою використання водних ресурсів на території басейну є заболоченість території і меліорація.

Територія вугільного басейну характеризується великою строкатістю ґрунтотворних порід, тому тут спостерігаються дерново-підзолисті, сірі опідзолені, чорноземні та болотяні ґрунти.

Слід зазначити, що природно-географічні передумови розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну є сприятливими для всебічного використання природних ресурсів території.

Література:

1. Вербиченко В. "Львіввугілля": тепло "сонячного каменя". – Львів. – 255 с.
2. Довідник директора шахти / За ред. Я. Наливайка. – Львів, 2001. – 176 с.
3. Заставний Ф.Д. Край вугілля, нафти, газу. – Львів, 1961. – 188 с.
4. Заставний Ф.Д. Львівсько-Волинський вугільний басейн. – Львів, 1956. – 182 с.
5. Манько А.М. Нові шляхи подолання кризових явищ у вугільній промисловості (на прикладі Львівсько-Волинського вугільного басейну) // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Випуск 2 (11), 2004. – С. 169-174.

Summary:

The paper deals with the natural-geographical factors of development of L'vivs'ko-Volyns'kyi coal basin. The natural terms of the explored coal basin from point of their friendliness to development of natural resources of territory are examined.

УДК 911:3.553

Володимир КОСТАЦУК

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Українськими та зарубіжними вченими доведено, що соціально-економічна ефективність та раціональність природокористування в значній ступені залежать від особливостей територіальної організації господарського комплексу території. Не є виключенням і галузі господарського комплексу, основою розвитку яких є використання мінеральних ресурсів.

В умовах трансформаційної економіки України все більшого значення набуває розробка таких методів та схем територіальної організації галузей по використанню мінеральних ресурсів, які б дозволяли раціонально вилучати та переробляти корисні копалини в умовах ринкових форм господарювання.

В даній роботі на прикладі економіки Чернівецької області розкриваються особливості формування та розвитку територіальної структури мінерально-сировинного комплексу в умовах переходу до ринкових форм господарювання в період з 1998 по 2003р., проаналізовано обсяги виробництва продукції та видобутку корисних копалин в межах окремих територіальних утворень.

Проблеми формування територіальної структури господарського комплексу вивчались багатьма українськими вченими.

Аналізуючи основні закономірності і принципи розміщення виробництва, Паламарчук М. М. та Горленко І. О.(1972) [7] запропонували виділити такі елементи територіальної структури господарства як : галузевий промисловий центр, багатогалузевий промисловий центр, галузевий промисловий куц, галузевий спеціалізований промисловий район, галузева спеціалізована зона, промислова агломерація. Іщук С.І. (2002) [5] пропонує виділяти наступні елементи територіальної структури промислового виробництва промисловий пункт, промисловий вузол, промисловий район, промислово-територіальний комплекс. Жук М.В. [3] проаналізував особливості використання мінеральних ресурсів у промисловості будівельних матеріалів Чернівецької області в умовах ринкової економіки. Значний вклад в розробку теоретико-методологічних засад розвитку та функціонування промислових територіальних систем в умовах переходу до ринкових форм господарювання зробив Захарченко В.І.(2003) [4]. Проблеми формування територіальної структури промисловості будівельних матеріалів Чернівецької області та України розкрито в працях Бурки Й.А [1,2].

В умовах переходу господарського комплексу Чернівецької області до ринкових форм